

BELLE EPOQUE U SRCU SLAVONIJE

OLGA MARUŠEVSKI

U Hrvatskoj ne postoji kupališni kompleks koji bi bio ravan Lipiku, a mogli bismo ga usporediti - ne toliko po veličini koliko po stilu - sa slavnim kupalištima kao što su Marienbad (Mariánske Lázně), Karlsbad (Karlovy Vary), Herkulesbad (Baile Herculane) što su svojim sadržajima i ikonografijom arhitekture stvarali nekoć tipično srednjoeuropsko stjecište bolesnih i zdravih, kamo se odlazilo sklapati poznanstva, slušati koncertne majstore, kartati, voditi prolazne ljubavi i usput liječiti rasklimanu armaturu tijela.

Danas je Lipik sa svim bizarnostima arhitekture i zelenila samo gomila građe, bijedni ostaci zidova, u parku pocrnjela debla kojima su odrubljene krune bogatih krošnji.

Ljekovitost lipičke vode otkrili su, kao i sve poznate terme, praktični Rimljani. Preskočit ćemo kasnija stoljeća kad se povremeno spominjala ljekovitost toplica, spomenuti uzgred onaj nezgodan geopolitički šav što ga je činila Vojna krajina probijajući se uskim prolazom s juga prema sjeveru Hrvatske i u čijem su se opasnom susjedstvu nalazili ti bogom dani izvori, baš zato jedva iskorištavani; a zapravo to uopće ne bi smjela biti uzgredna i nevažna činjenica, jer se u toj blizini, u tom okruženju, probudio zločudan duh povijesti kojemu je, sad jalnom, bilo stalo da uništi sve što je nekoć marljivost i pamet nad njima izgradila. U 19. stoljeću grof Janković daruvarski, a poslije njega 1861. francuska trgovačka kompanija koja je kupovala slavonsku hrastovinu. Bivši vlasnici nisu se baš trsili oko njihove opreme sve do Vukovarca Antuna Knolla, koji ih je od 1867. počeo sustavnije iskorištavati. Uza sve to kupalište je zaslužilo međunarodnu slavu tek krajem stoljeća kad je mađarskom udruženom kapitalu sinulo da se isplati više ulagati u njegovo uređenje. Sredinom stoljeća vladale su ondje još posve primitivne prilike, kako nam ih opisuje Janko Jurković (*Mikroskopične crtice putopisne od Zagreba do Novog Sada, 1861.*). Zgodno ga je poslušati barem u izvacima, pa da se vidi u kakvom su okruženju niknule sve one elegantne zgrade i zašto su one danas pretvorene u ruševine. Jurković je iz Zagreba pošao diližansom, ili kako je on naziva - dostavnikom, a produžio kojekako - unajmljenim kolima: "...Sjednuh vozijah se svu božju noć kroz onu pustu i upravo divlju okolicu i prevalih pred zoru kukunjevačka brda osvanem u Lipiku...Mjesto pitomih moslavačkih planina, okićenih znanim vinogradima i mjesto uopće ukroćene čovječjom rukom prirode, nastaju divlje gore, rukosad božji, gledajuće na putnike ozbiljnošću tisućljetna nepromijenjena stvora... mjesto dobroćudna stanovnika s ove strane,

1. Kursalon oko 1930.

2. Fontana pred Kursalomom i pogled prema Wandelbahnu oko 1910.

3. Fontana pred Kursalonom 1980.

ne vidiš, ali slutiš, onamo sred one divljači prvobitnoga sina prirode, ničim još neumekšana, ničim pripitomljena... U svem našem civilizovanom narodu nema ništa izvornijega od ovih pakračkih gorštaka... Taj je svijet tako tud osamljen i tako se je u toj svojoj osamljenosti čudnovato individualizirao, da zaslužuje osobitu pozornost domaćih učenjaka. Do tih ljudi ne mogaše pravo prodrijeti blagodat vjere niti čudoredna moć zakona... i zato su među njima česta ubojstva; otud se ponajviše napućuju požeške tamnice i novače čete razbojničke. ...Dok se kočijaš spremio odem da vidim te glasovite toplice... Lipička banja znana je po svoj Europi kao prva u svojoj vrsti. I kad ne bi bilo prečega obzira na stradajuće čovječanstvo, već ponos narodni nukao bi drugdje da se takova šta kao svetinja pazi i njeguje. A kakve su nam naše banje, kakvi nam je taj Lipik?... Drugdje bi se nad takovim izvorom već davno bio sagradio hram, vrijedan tolike blagodati božje, kod nas je sklonjen gore od kakva nužnika... Sada su te toplice skupa s dobrom na kom se nalaze prešle u tuđe ruke; i ja kriv ako odsada ne bude bolje. Tuđinci će se koristiti onim čim se naša vlastela koristiti ne umjedoše...". Nužda i nevolja pritisnula je ovih godina - kaže Jurković - ali je Slavoniju

4. Kurhotel

slabo dohvatila, njoj se sunce boljih vremena još sveudilj smije; ona ostaje Kanaan i Arkadija naša. Drugdje se snuje i mudruje, Slavonija pjeva i veseli se: tu felix Slavonija bibe..."

Doista snovalo se i mudrovalo, ali se malo toga moglo učiniti za slavu lipičkih toplica, jer nije bilo glavnog promotora - željeznice. Bile su to godine natezanja oko budućih željezničkih trasa, sukobljavanja zagovornika triju varijanti, dravske, savske i one "sredinom Slavonije" što se baš tako i zvala, za koju se 1862. zalagala Požeška županija navodeći među ostalim prednostima da "uz Pakrac obstoje tako zvane Lipijske toplice koje su u cijeloj Europi najizverstnije glede kolikoće vrućega joda". No na željeznicu trebalo je čekati do 1897.

Te iste 1861. kad je Jurković bio u Lipiku, zagrebački trgovac Nikola Gavella, onaj što je na Jelačićevu trgu držao "sladokusnicu k gnjetelu", obznanjuje općinstvu da je "od 1. svibnja u vlastitoj kući uz kupelj ležećoj priredio na raspoloženje poštovanih gostiju četrnaest sa svim novo i lastno uređenih sobah". Pobrinuo se za dobru hranu, a otvorit će i dućan.

Starijim zdanjima pripadala je i gostionica "K izvoru" (Gasthaus "zur Quelle") u sklopu kupališta no pročeljem okrenuta ulici, poznata s mnogih razglednica i po dobroj kuhinji, zatim u njezinu susjedstvu mali hotel Althaller (imena su se tokom vremena mijenjala) više pučkog značaja, sa četrnaest soba, što bi možda odgovaralo onom Gavellinom oglasu.

Lipik je ipak, još zadugo bio znamenit samo po balneoterapiji, a potom i po jedinstvenom na Kontinentu - arteškom zdencu termalne vode iz dubine od 323 metra što ga je 1869-70. izbušio mađarski inženjer Vilmos Zsigmondy, koji je takve radove obavio i u kupalištu na Margaretinu otoku u Budimpešti.

I tako ponešto iz literature, iz novinskih vijesti i oglasa, iz poučnih knjižica kupališnih liječnika, iz našeg prvog putnog vodiča kroz Zagreb, Hrvatsku i Slavoniju što ga je sastavio karlovački tiskar Abel Lukšić, a objavila knjižara Kugli i Deutch 1891., i napokon iz uspomena još ponekog živog sjedoka mogli bismo skicirati sliku tog mjesta u trenutku kada je u njemu počeo pulsirati život u ritmu i duhu epohe koju nazvaše lijepom, premda su se ispod njezina dekorativnog pokrova krile klince umora i bolesti. U Lipiku doslovno, koji je stilom i svrhom zaista simbolizirao djelić te epohe, sve-europske iluzije o radosti života, sjajan kamenčić bačen u tamu priproste sredine.

Šezdesetih godina pisale su zagrebačke novine kako "toplice koje hoće da potpuno zadovoljavaju zahtjevom današnjeg vremena moraju imati ne samo ljekovite snage potrebne bolesnikom nego i sile privlačne zdravim i zabave tražećim ljudem, one treba ne samo da su sastajališta bolujućih nego i ročište zabave i mir tražećih zdravih." Lipik je to postao tek na prijelomu stoljeća osobito pod upravom Kornela Deutscha alias Demjéna.

Prostor je postupno dobio oblik foruma, kako se to običavalo još u antičkom dobu poput Aquae lassae u sklopu Varaždinskih toplica.

Oko središnjih parkovnih nasada redale su se glavne zgrade: dva hotela, veliki Kurhotel (1881) sa po tri istaknuta rizalita s obje strane pročelja, prvotno natkrivenih dvoslovnim krovovima koji su poslije dobili neorenesansne zabate i manji Dependance podignut na mjestu starijeg zdanja; Mramorne kupke (1886), klasicistički "hram" s arkadnim trijemom i mitološkim likovima u zabatnom polju, u istom stilu no skromnije Kamene kupke (1870); natkrivena šetaonica tzv. Wandelbahn, u drvu i metalu, lagan poput vrtne sjenice. A u dnu, točno u završnoj točki uzdužne osi kruna svega - impozantna kupola Kursalona (otvoren 1894) izgrađenog u stilu visoke renesanse, s ostakljenim krilima koja mu podaju lakoću i prozračnost. Izgrađen prema nacrtu mađarskog arhitekta Gustava Rátha, u rasporedu volumena gotovo je kopija bečkog Kursalona podignutog 1867. u Gradskom parku. Lipički Kursalon, možda s iznimkom onog u Herkulesbadu, bio je najljepši objekt tog tipa i namjene u zemljama krune sv. Stjepana. Kursalon i Wandelbahn neizostavni su rekviziti u scenografiji kupališnog uprizorenja, no za razliku od drugih sličnih, graditelji lipičkih znali su kako će stvoriti kompoziciju usklađenu s okolnim zelenilom.

U Mramornim kupkama bile su kade od ružičasta mramora i porculana i pod istim krovom čitaonica s novinama i časopisima na glavnim svjetskim jezicima, uključujući zagrebački *Obzor* i *Dom i svijet*, u Kamenim ime im kaže građu, uz njih još i cementne kade te veliki "Spiegelbad" za osam osoba. U Kursalonu se nalazila kavana, restauracija, kasino s ruletom, salon s klavirom s posebnim ulazom iz parka rezerviran samo za dame, te velika koncertna i plesna dvorana. Najprivlačniji je bio Wandelbahn, s akustičnim prostorom za orkestar u sredini, od kojeg su se račvali mali lokali: cvjećarnica, fotograf (tada poznati Šnapek koji je snimio mnoge vedute i razglednice Lipika), trafika, bazar, slastičarnica i papirnica - dakle sve što će gostu zatrebati, kao što je to danas u sklopu velikih hotela.

5. Kursalon, predvorje oko 1910.

6. Mramorne kupke

7. Paviljon s izvorom

8. Wandelbahn 1980.

Park je na esplanadi pred hotelima i Kursalonom koncipiran u geometrijskim oblicima baroknog vrta, s vodoskokom u kamenu bazenu u sredini, te u pejzažnom romantičnom stilu u pozadini. Dvoetažni paviljon s glavnim izvorom obavijen prozračnom ogradom od metalnih šipki, mali grillage paviljon, tzv. Pojnica, kamene klupe ograde i vaze, secesijske bijele drvene klupe, sjenice i aleje od šišana grmlja, pergole i cvjetni tepisi upotpunjavali su tu jedinstvenu sliku i ugođaj.

Oko kupališnog kompleksa s vremenom su nicali privatne vile i mali pensioni (Anin-dvor, Schweizerhof, Hrvatski činovnički dom, Offizierskurhaus), zgrade Općine i Pučke škole. Devedesetih godina spominju se hoteli Bellevue (poslije 1900. držala ga je, kažu, neka šutljiva Francuskinja), pa Lipkai s kavanom i renomiranom restauracijom (skladna jednokatnica poslije drugog rata upravo bezočno "modernizirana" i reklamirana kao hotel Begovača). Smjestila se tu i Turska kavana hrvatska pučka - izvana, à la turca - iznutra, uključivši i odjeću kavanara, tucanje i pečenje kave, nešto poput onih "turskih" kutića za pušenje, takoreći obaveznih u svakom boljem salinu građanskog stana, nezamislivog i bez koje hrvatske ili bosanske narodne rukotvorine u "altdeutsch" blagovaonici.

Za zahtjevne goste, pa i za mjesnu gospodu, pobrinula se javna kuća nazvana "Novi svijet", skrivena u pokrajnjoj ulici iza visoke ograde. Jedno je vrijeme poslovala kavana "sa slikama bajadera" sumnjiva glasa, koju je držao neki Patarica, pomađareni Srbin iz Nagykanisze. Nad svom tom raskoši i bizarnostima ukusa, mode i užitaka širili su se miomirisni bečke i peštanske kuhinje i praškog slastičarskog umijeća među koje se lukavo uvlačio domaći dim janjetine na ražnju.

Gosti su stizali sa svih strana Europe i Monarhije, pa čak i iz Sjedinjenih država. Među stalnim je domaćim gostima bio vojvođanski spahija Dunderski i pri spomenu imena te obitelji još

se i poslije drugog svjetskog rata u Novom Sadu skidao šešir, dašto u onih koji će poslije biti proskribirani kao autonomaši. Dolazio je i sarajevski gradonačelnik Čengić-beg sa svojim dvjema suprugama, koje su u pierrelotijevskom duhu i stilu brbljale samo na francuskom, a po udaljenim stazama parka šetale pokrivene feredžom. Gostovali su glazbenici i pjevači. Na svojim su europskim turnejama skoknuli u Lipiki Šaljapin i Caruso, a za prvog rata kao rekonvalescent u lipičkoj je vojnoj bolnici pjevao i Tino Pattiera. Da bude zadovoljen svačiji ukus i političko opredjeljenje, uz vojničku kapelu na Wandelbahnu, dakako sastavljenu od čeških muzikanata, čuo se u Kursalonu i talijanski belkanto, prebiranje ženskog tamburaškog orkestra iz Zagreba i štrajhanje ciganskih violina iz Pešte. U promenadnim i kursalonskim koncertima sudjelovao je i stalni kupališni orkestar. Gosti su pak osobito uživali u solo točkama trubača vojne kapele, koje je izvodio skriven među drvećem parka. Izmijenjivali su se plesni vjenčići, gospojinski Ana-bal, dječje plesne priredbe, a sve to pod ravnanjem tancmajstora Varga Valentina, ujedno domaćeg trgovca delikatesama, pa tombole, svečane proslave rođendana njegove prejasnosti cara i kralja Franje Josipa I. Spektakl ne bi bio potpun ako ne spomenemo već nakon 1900. električnu rasvjetu u kupališnim etablismanima, a u mjestu pak onu čarobnu zelenkastu plinsku, koja je stvarala pravi romantični ugođaj. Plakat iz 1900. (čuva se u bečkoj Gradskoj i zemaljskoj biblioteci) reklamira lipički zdravi zrak, vodu koja liječi reumu, giht, išijas i rahitis, ali prešućuje venerične bolesti ili bludobolju kako su u zagrebačkom izdanju nazvane knjižnice kupališnog liječnika dra Kerna iz 1877. I često je baš taj sloj bolesnika, među kojima su se neki i stalno nastanili u Lipiku, bio je okružen nekom tajanstvenošću, s njima se u atmosferu domaćeg malograđanskog i seljačkog svijeta uvukao pomalo egzotičan duh što je okruživao taj šaroliki otok lipičkih sezona. Koliko je u tom malom mjestu bilo čudnovatih

sudbina, propalih egzistencija, skrivenih i javnih skandala, pa i samoubojstava, priča što su se plele oko Offizierskurhausa (časničkog lječilišta) motiva koji bi zaslužili novelu u mopasanovskom stilu. Istina, bliža je okolica već zaživjela drukčijim duhom, s vremenom se internacionalizirala. Stizali su zidari iz Furlanije, obrtnici iz Češke i Moravske, židovski trgovci iz mađarskih županija. Eparhijsko društvo u susjednom Pakracu udobno je živjelo pod blagoslovom bana Khuena Hedervarija te im je Bollé s vrsnim zagrebačkim majstorima obnovio crkvu i vladčin dvor. Samo se žitelja po selima na Psunju civilizacija nije dotakla, ostadoše isti kao što ih je bio opisao Jurković, a nisu se ni do danas promijenili unatoč asfaltiranim cestama i TV antenama na krovovima svojih kuća.

Manevri 1912. i Balkanski rat, prvi su znak kraja. Silna vojska prošla je kroz Lipik negdje put slavonsko-bosanske međe. S prvim svjetskim ratom posmrtni marš Monarhiji odsviran je i slavi lipičkih toplica. Još je u zadnji čas navratio ministar predsjednik grof Istvan Tisza putujući političkim poslom po Hrvatskoj i Bosni, no bilo je prekasno kad su mu već i po peštanskim kabareima pjevali rugalicu "Jadni

Tisza Pišta ne osjeća se dobro/smeta mu pasjem sinu plišana fotelja..." Gosti su se prorjedili, ali dolaze novi, ranjenici s ratišta. Kursalon je postao vojna bolnica. No, uza sve to, nastojalo se ipak živjeti u odsjaju radosne prošlosti. Jesen 1918. i Zeleni kader s jatacima po psunjskim selima i lipička su svjetla strahom pogašena. Kaderaši se noću spuštaju iz šuma, po kavanama piju rakiju, čiste puške i broje općinske i župničke glave koje će smaknuti.

Posvuda u svijetu, zabave i ljetovanja sele se na mora i planine, pa tako i Lipik s vremenom nastavlja samo kao lječilište. Poslije drugog svjetskog rata nazvali su ga "turističko-lječilišnim centrom". Razni su OURI podijelili vlasništvo, sagrađen je novi hotel i kako to već biva, nicala su kojekakve dogradnje. Dependence i Kurhotel postali su Dom I i Dom II. Ne tako davno obnovljena su tri znamenja Lipika: Kursalon, doduše s ne baš punim poštovanjem izvornosti interijera; Wandelbahn i Paviljon s izvorom. Možda bi se tako i nastavilo da naposljetku sve nije razrušio onaj Jurkovićev "prvo-bitni sin prirode".

9. Wandelbahn, detalj, 1980.

10. Grillage paviljon 1980.

11. U parku

12. Gosti pred Kursalomom 1909.

13. Turska kavana

14. Pred Kursalomom 1917.

Lipik kao spomenik kulture življenja jednog nepovratnog doba predočen u njegovoj arhitekturi nedvojbeno se mora obnoviti, do zadnje opeke, do svakog ornamentiranog stupa, do šimširovih stožaca i kugli u tom, sve do ovog prokletog rata, barem djelomice njegovanom parku.

Fotografije:

1, 2, 5, 6, 11, 13 iz Zbirke razglednica NSB
3 foto Nikola Tanhofer 1980.
8, 9, 10 foto Olga Maruševski 1980.

Literatura:

1. Glavni list "obćih poslovnih novina". Zagreb 1861, br. 8.
2. Tomas Marschalko: Bad Lipik in Slavonien. Budimpešta s. a.
3. Heinrich Kern: Das Jodbad Lipik. Beč 1873; Hinko Kern: Jedna kupelj Lipik i njezine toplice. Zagreb 1877.
4. Ernest Kramberger: Lipik. Vienac 1881. br. 28.
5. Abel Lukšić: Hartman's illustrierte Führer von Agram nebst Reisebegleiter durch Croatien und Slavonien. Beschreibung alle Städte und wichtigeren Orte, Flüsse, Seen, Heilquellen, Gesundbrunnen, Klöster, interessanter Burgen, Burgruinen und der schönste Gebirgsparthien. Zagreb 1891.
6. Matija Slivarić: Izvještaj opće pučke škole u Lipiku 1897/98 i ljetopis mjesta. s. l. s. a.
7. Felix Genzmer: Heil und sonstige Wohlfarts-Anstalten. Handbuch der Architektur IV Theil. Stuttgart 1899.
8. Lipik Budapest 1908.
9. Kupalište Lipik s. a.
10. Janko Jurković: Mikroskopične crtice putopisne. Od Zagreba do Novoga Sada 1861. PSHK Matica Hrvatska. Zagreb 1968, str. 184 - 187.